

# Παρησιάζα και αποσιώπηση: ο Ιώσηπος Μοισιόδαξ και τα όρια της νεοτερικής κριτικής στην αρχαιότητα<sup>1</sup>

ΜΙΛΤΟΣ ΠΕΧΛΙΒΑΝΟΣ

«Η ΦΙΛΟΝΙΚΙΑ αυτή ήρχισε, όπως με διεβεβαίωσεν ένας παλαιός κάτοικος της συνοικίας, εξ αιτίας ενός μικρού σημείου γης, το οποίο ευρίσκειται εις την μίαν εκ των δύο κορυφών του όρους Παρνασσός, την υψηλότεραν και μεγαλυτέραν, η οποία, ως φαίνεται, ήτο, ουδείς γνωρίζει πόσα έτη πλέον, εις την γαλήνιον κατοχήν ενοίκων, οι οποίοι αποκαλούνται Αρχαίοι, την δε άλλην κατοικούν οι Σύγχρονοι. Οι Σύγχρονοι, όμως, δυσαρεστημένοι εκ του παρόντος καθεστώτος, απέστειλαν πρόσβεις εις τους Αρχαίους παραπονόμενοι δια μίαν μεγάλην αδικίαν: το ύψος εκείνου του σημείου του Παρνασσού τούς απέκρουπε εντελώς την θεάν [...], και συνεπώς, δια να αποφευχθή ο πόλεμος, προσέφεραν δυνατότητα επιλογής, είτε να ευαρεστηθούν οι Αρχαίοι να μετακινηθούν, [...] εις την χαμηλότεραν κορυφήν, [...] ή [...] θα έπρεπε να επιτρέψουν εις τους Συγχρόνους να έλθουν με τα απαιτούμενα εργαλεία καί να καταβιάσουν το επίπεδον του προαναφερθέντος όρους μέχρις εκείνου του σημείου, το οποίο αυτοί θα θεωρήσουν πρόπον».<sup>2</sup>

Στον τίτλο και τον υπότιτλο του θέματος του συμποσίου που μας έφερε στο Ρέθυμνο προβάλλουν δύο έννοιες, «κληρονομιά» και «διαχείριση», με ανεξίτηλα τα ίχνη της μεταφορολογικής καταγωγής τους από το πεδίο των νομικού και οικονομικού τύπου συναλλαγών. Ένα από τα θέματα που ενδιαφέρει, φαντάζομαι, να (επανα)συζητηθούν εδώ συνίσταται στον εντοπισμό και την ιστορική ερμηνεία εκείνων των συγκυριών κατά τις οποίες έννοιες και μεταφορικές εικόνες, σχετιζόμενες με το ερώτημα για τα όρια της αρχαιότητας, καθίστανται κοινόχρηστο νόμισμα, εισέρχονται σε μια κυκλοφορία που διαπλάθει ή και παγιώνει στάσεις, νοοτροπίες, ιδεολογίες. Από τότε, λόγου χάριν, διαχειριζόμαστε ως κληρονομημένο κεφάλαιο την αρχαιότητα; Θα επέμενα στο σημείο αυτό στο δίπολο έννοιες και μεταφορικές εικόνες (και όχι μόνο γιατί οι δεύτερες παρέχουν το δικαίωμα να αρθρωθεί και από σπουδαστές της θεωρίας και της ιστορίας της λογοτεχνίας λόγος για θέματα που δείχνουν να υπάγονται στην αρμοδιότητα του φιλοσόφου, του ιστορικού ή του πολιτικού επιστήμονα) –κυρίως επειδή πλέον, μετά

από τη γλωσσολογική στροφή στις επιστήμες του ανθρώπου και το ανανεωμένο ενδιαφέρον για τη ρητορική, περισεύει η ευαισθησία για τους τρόπους και τα σχήματα του επικοινωνιακού λόγου.

Η αρχαιότητα ως κληρονομημένο κεφάλαιο που καλείται να το διαχειριστεί ο νεότερος ελληνισμός είναι εικόνα που λειτουργεί ήδη στο «Mémoire sur l'état actuel de la civilisation dans la Grèce» του Κοραή· η αιχμή του κοραϊκού σχήματος έγκειται σε μίαν ιδιότητα του κεφαλαίου αυτού: είναι τοκοφόρο, έρχεται δηλαδή από τη Δύση μαζί με τους διόλου ευκαταφρόνητους τόκους με τους οποίους οι νεότεροι προσαύξησαν ό,τι είχε φυγαδευτεί στα ταμεία τους.<sup>3</sup> Μαζί με την κυριολεκτική, θα έλεγε κανείς, μεταφορά της γνωστής μας «μετακένωσης», η κοραϊκή εικόνα του προσαυξημένου τοκοφόρου κεφαλαίου συνιστά την προτεινόμενη από το Παρίσι λύση, υπό το πρίσμα της διαμορφούμενης τότε Πολιτικής Οικονομίας, σε ένα από τα μείζονα διλήμματα ενός «νεότερου ελληνισμού» –που ακόμη δεν υπήρχε, τουλάχιστον ως έννοια– πώς να διαχειριστεί μίαν αρχαιότητα που σταδιακά εγνώριζε ή και κατασκεύαζε, όταν μάλιστα κάποιιο άλλο την εγνώριζαν ή και την είχαν κατασκευάσει πολύ καλύτερα από τον ίδιο.

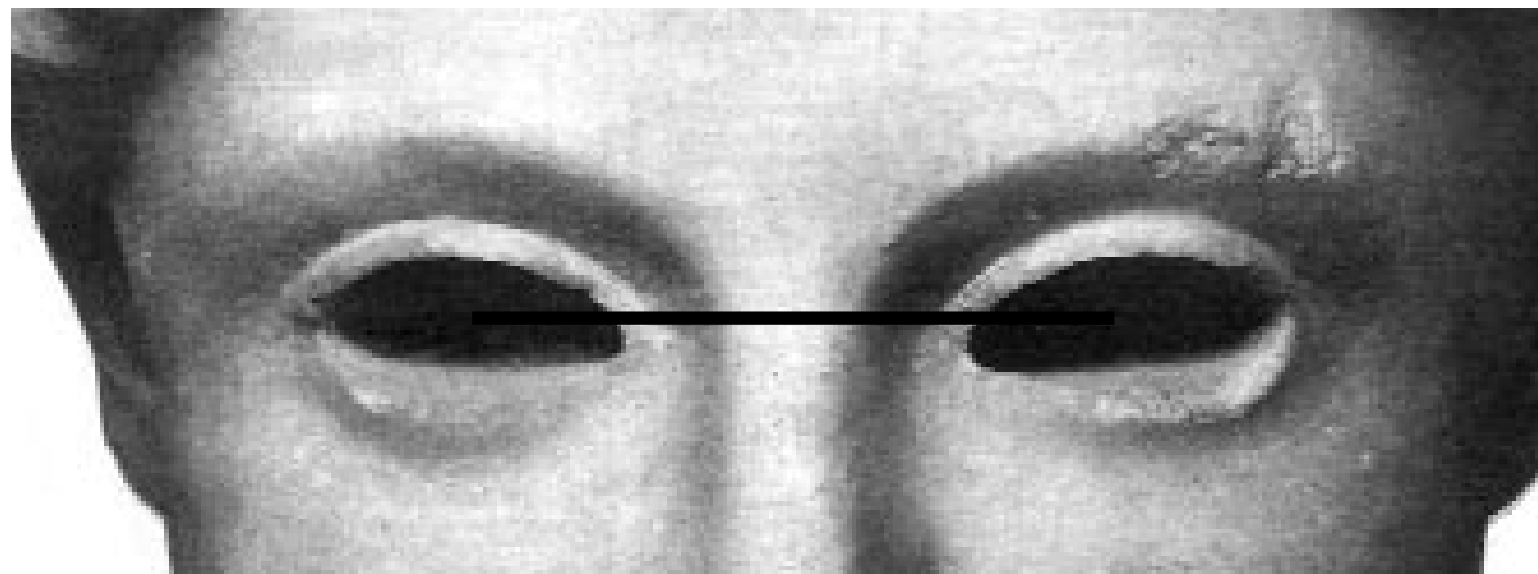
Οι στάσεις απέναντι στην αρχαιότητα που μπορούσε να επιλέξει, κατά τον Κ. Θ. Δημαρά, ο νεότερος ελληνισμός την κρίσιμη στιγμή –για να ανακαλέσω περαιτέρω μεταφορικές εικόνες– της αναβίωσης, αναγέννησης, αφύπνισής του υπήρξαν βάσει της δυτικοευρωπαϊκής εμπειρίας δύο. Αν η δεύτερη –και χρονικά πλησιέστερη στην ακμή του νεοελληνικού Διαφωτισμού– συναρτάται με την έξαρση του ευρωπαϊκού κλασικισμού, ιδίως μετά τη Γαλλική Επανάσταση, και ανάγει την αρχαιότητα σε πρότυπο «ελεύθερης σκέψης και αξιοπρέπειας του απόμου σε αντίθεση προς τον “σκοτεινό” Μεσαίωνα»<sup>4</sup>, η πρώτη συνίσταται στη σύγκριση της αρχαιότητας με τις επιτεύξεις των νεότερων και στην καταδίκη της μαζί με κάθε παρελθόν, ανάγεται στη διαμάχη μεταξύ οπαδών των αρχαίων και οπαδών των νεότερων στη δυτικοευρωπαϊκή παιδεία, και παρακολουθεί τα στάδια και την τελική λύση της Querelle des anciens et des modernes, της Battle of the Books.

Τα ερωτήματα πόσο αμιγείς και περιχαρατωμένες δύναται να είναι μεταξύ Ρωμαίων, Γραικών και οιοσδήποτε Ελλήνων οι δύο αυτές στάσεις, καθώς και ποιες είναι οι στρατηγικού τύπου επιλογές που τις καθιστούν συμβατές και συμβιβασίμες –ο διαφορισμός, επί παραδείγματι, σε μια σφαίρα του τεχνικού πολιτισμού, σφαίρα της αένας προόδου, άρα τρόπαιο των νεοτερικών, και σε μια σφαίρα των τεχνών, σφαίρα του κλασικού προτύπου, άρα τρόπαιο των αρχαίων– δεν θα μας απασχολήσουν εδώ αναλυτικότερα. Θα επιθυμούσα με την προκειμένη ανακοίνωση να εστιάσω σε μία μόνο στιγμή, τη στιγμή της τρόπου τινά διολίσθησης από την πρώτη θέση, μιας διολίσθησης, ωστόσο, που δεν είναι ρητή, όπως συχνά στην ιστορία των νοοτροπιών, και πρέπει πρώτα να ανιχνευτεί στο υπόστρωμα των κειμένων, στη ρητορική τους, να αντληθεί από όσα αυτά αποκρύπτουν, αποσιωπούν, από τα τυφλά τους σημεία. Αναφέρομαι στον Ιώσηπο, «φιλοσοφικό διδάσκαλο» και διευθυντή της Ηγεμονικής σχολής του Ιασίου κατά την κρίσιμη περίοδο αμέσως πριν και αμέσως μετά τον δεύτερο ρωσοτουρκικό πόλεμο (1765-66 και 1776), στον εξελληνισμένο Μοισιόδακα, «ξέν[ον] κατά γέννησιν ως προς το γένος των Ελλήνων, και άγευστ[ον] ακολούθως του γάλακτος της ελληνικής ανατροφής» –για να θυμηθούμε τι γράφει ο Κοδριζιάς.<sup>5</sup>

Ο Μοισιόδαξ συνιστά μια «μορφή τυπική και συνάμα πρωτοποριακή»<sup>6</sup> στην ευρυχωρία του νεοελληνικού Διαφωτισμού. Όπως εύστοχα σημειώνει ο Άλκης Αγγέλου, εκδίδοντας το 1976 την *Απολογία*, στα κείμενα που ο Ιώσηπος συγκεντρώνει το 1780 στη Βιέννη, «αλήτης εν ταις αλλοδαπαίς»<sup>7</sup> τότε, μας σταματά μια «μεταπολίτευση του λόγου».<sup>8</sup> Ό,τι παρατηρούμε είναι μια πρωτόγνωρη για την ελληνική γραμματεία μετάβαση του υποκειμένου από τον ενδιάθετο στον δημόσιο λόγο, μετάβαση που υπό το πρόσχημα της «ανακεκαλυμμένης παρηγοσίας»<sup>9</sup> αναδεικνύεται σε φορέα του εκδοτικού προγράμματος του Ιώσηπου από το 1761 (μετάφραση της *Ηθικής Φιλοσοφίας* του Ludivico Antonio Muratori) έως το 1784 (*Σημειώσεις Φυσιολογικά*).

Τη μεταπολίτευση του λόγου μπορούμε να την παρακολουθήσουμε σε ποικίλες όψεις της διανοητικής και συγγραφικής πορείας του λογίου μας: στις φιλοσοφικές του προτιμήσεις για το νεοτερικό πρότυπο της ανθρωπολογίας και την οντολογική ανατίμηση του αισθητού κόσμου· στη ρητορική της *φιλοσάφειας* και τη γραμματική του *απλού ύφους* που προκρίνει· στη συνειδητή επιλογή της πράξης της συγγραφής κατ' αντιδιαστολή προς τις επιδείξεις των ρητοροδιδασκάλων. Ο προσδοκώμενος αυτοβιογραφικός τόνος του Ιώσηπου («με μελαγχολία που προεικονίζει τον επερχόμενο ρομαντισμό και θυμίζει τη διάθεση του Ρουσώ», κατά τον Δημαρά<sup>10</sup>), η εξομολογημένη μαχητική αφοσίωση του παιδαγωγού στη μεταρρυθμιστική του εκστρατεία (αφοσίωση που οδηγεί σε διατυπώσεις όπως: «Όταν δεν ελευθεριάζω

εγώ το λοιπόν, όταν δεν ελευθεριάζω άλλος και άλλος, ερωτώ: το πέρας αυτού του μεγάλου κακού πότε μέλλει να γίνη;»<sup>11</sup>), όλα τούτα δεν πρέπει ωστόσο να κάνουν τον αναγνώστη να φανεί περισσότερο εύπιστος απ' ό,τι πρέπει, να λησμονήσει δηλαδή ότι και στον αυτοβιογραφικό λόγο «το πρόβλημα είναι πάντοτε αν η αλήθεια βρίσκεται –και σε τι ποσοστό– μέσα στην άμεση ομολογία, μέσα στον έμμεσο υπαινιγμό ή μες την αποσιώπηση».<sup>12</sup> Πόσο μάλλον όταν ο μεταπολιτευόμενος λόγος του συγγραφέα μας ακροβατεί μεταξύ *παρηγοσίας* και *αποσιώπησης*, εκείνου που διαδηλώνεται: «ομιλώ με μεγάλην ελευθερίαν»<sup>13</sup>, λέγει ο ίδιος, και εκείνου που αναβάλλεται για ευθετότερο χρόνο ή δεν πρόκειται να ειπωθεί ποτέ: «Αλλά μήτε εμβαιών εγώ εις μίαν

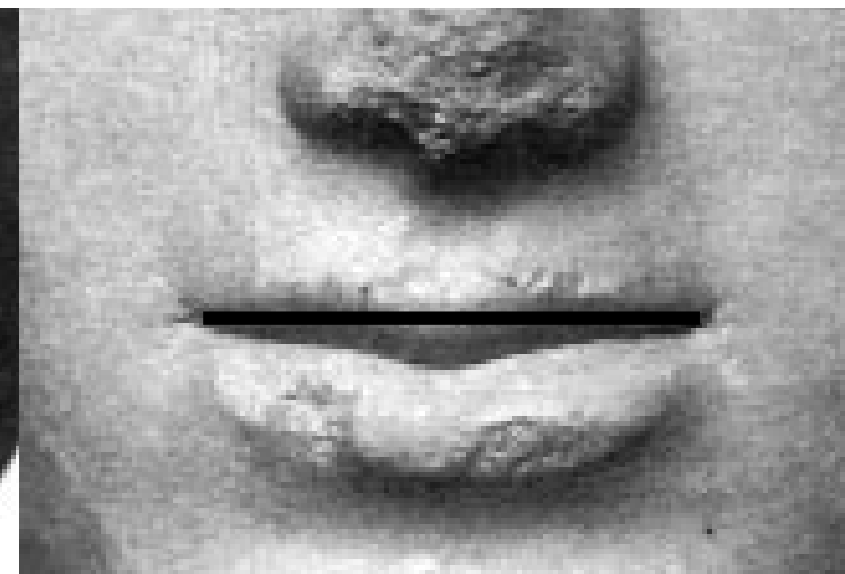


υπόθεσιν, ήτις, διότι ακανθώδης πανταχόθεν, αδύνατον, ότι να μη με αιματώση», διαβάζουμε αλλού.<sup>14</sup> Η εμπλοκή του Ιώσηπου στη διαμάχη των αρχαίων και των νεότερων, εμπλοκή που συνιστά κόκκινο νήμα του έργου του από την πρώτη διάγνωση των οριζώντων του νεότερου ελληνισμού στον πρόλογο της *Ηθικής φιλοσοφίας* έως την επιστημονικά ώριμη *Θεωρία της Γεωγραφίας*, μετά είκοσι έτη, το 1781, υπάγεται ακριβώς σε αυτό το κεφάλαιο. Η «ανακεκαλυμμένη παρηγοσία» του 1761 θα δώσει, έτσι, στην πορεία της διδασκαλικής θητείας του Ιώσηπου τη θέση της σε μια σειρά προσαρμογών και ευφημισμών, κατά την απόπειρα του απολογούμενου να εξισορροπήσει στο λόγο του ό,τι παραμένει αδιαπραγμάτευτο με ό,τι προσδοκούν να ακούσουν όσοι είναι αποδέκτες της συγγραφής του. Αρκεί να θυμηθούμε στο τέλος της διαδρομής αυτής τη διακοπή του εκδοτικού προγράμματος και τη σιωπή (του ίδιου, αλλά κατ' ουσίαν και για τον ίδιο) μετά το 1784. Τα κείμενα του Ιώσηπου, επομένως, μας παρέχουν μέσω ακριβώς της ρητορικής οργάνωσής τους –των παλινωδιών λ.χ. στις οποίες προχωρεί ο λόγός μας κατά τα χρονολογικώς διακριτά τμήματα της *Απολογίας*– τη δυνατότητα να τα διαβάσουμε και ως συμπτώματα των αντι-

στάσεων τις οποίες καλούνται να υπερκεράσουν, αποκαλύπτουν δηλαδή τη μόρφωση της ιδεολογίας τους.

Το 1761, ο Ιώσηπος παρηγοιάζει στον πρόλογο της μετάφρασης του Muratori, λύνοντας τη διαμάχη της αρχαίας και της νεότερης γνώσης υπέρ της δεύτερης: «Η Ευρώπη την σήμερον, μέρος δια την ευθείαν διοίκησιν και μέρος δια την φιλόμουσον κλίσιν τών κατά τόπους Αρχόντων, υπερβαίνει κατά την σοφίαν ως και την Παλαιάν Ελλάδα». Για τον όχι και τόσο νεαρό πλέον ιεροδιάκονο, που «με κόπους, με κινδύνους, με μυριάς ταλαιπωρίας» κατόρθωσε επιτέλους να βρεθεί στη Βενετία και την Πάδοβα, η Ευρώπη αποδεικνύεται αντάξια των προσδοκιών του: «πλημμυρεί από συγγράμ-

μούς που προσθέτει για την έκδοση του 1780, μετά την οριστική του παραίτηση κατά τη δεύτερη θητεία στο Ιάσιο, διαβάζουμε: «Εγώ λέγω πως να παύση τέλος εκείνη η κατά πάντα ψεκτική πρόληψις, την οποίαν τρέφομεν υπέρ τής καθ' ημάς αρχαιότητας, μόνη η οποία εχρημάτισε και χρηματίζει η αιτία της ολιγοστής, προσθέτω, ότι και της κακής ειδήσεως ημών».<sup>17</sup> Οι θεμελιώδεις επιστημολογικές αρχές παραμένουν, επίσης, οι ίδιες: προκρίνονται όσοι «γνωμοδοτούσι [...] συνωδά τω λόγω», όσων τα επιχειρήματα δεν είναι «εκ των προτέρων», όπως συμβαίνει με τον Αριστοτέλη, αλλά είναι επαγωγικά, «εκ των υστέρων».<sup>18</sup> Κατά τα είκοσι, επομένως, έτη από την *Ηθική Φιλοσοφία* στην *Απολογία*, ο Ιώσηπος παραμένει κατ' ουσίαν αμετακί-



ματα και υποκειμένα, οπού η Ακαδημία, το Λύκειον, η Στοά, ούτε ημπορούν να καυχόνται δια παρόμοια· «πλημμυρεί από αξιολογωτάτας Ακαδημίας, κάθε μία από τας οποίας ημπορεί να λογίζεται ένας αξιοπρεπέστατος Ελικών των Μουσών»· «ευκόλυνε και εξηκρίβωσε τας περισσοτέρας Επιστήμας, πράγμα οπού η Αρχαιότης, μ' όλην εκείνην την ασύγκριτον της Αγχίνουαν [...] ούτ' έφθασε να το κατορθώση». Η ψήφος του Ιώσηπου είναι ασυζητητί υπέρ των νεότερων: «Έχει, έχει χρείαν η Ελλάς από την Ευρώπην», και όποιος ολιγοψηφίζει «δεν έμαθε πώς να μεταχειρίζεται την στάθμην της κρίσεώς του».<sup>15</sup> Πέντε χρόνια αργότερα, το 1766, φιλοσοφικός πλέον διδάσκαλος για πρώτη φορά στο Ιάσιο, τότε που πρωτονιθίει να κινδυνεύει η υπόληψή του, υπογραμμίζει στην πρώτη απολογία την οποία συντάσσει, κυκλοφορεί χειρόγραφη στην ηγεμονική αυλή και περιλαμβάνει, τέλος, στην έντυπη *Απολογία* του 1780, πως δεν είναι «κόλαξ της Ελλάδος» και ειρωνεύεται όποιον πιστεύει «τω Λαερτίω, ο οποίος πλαστοουργεί τους Έλληνας δημιουργούς πάντων απλώς των αγαθών τών εν ανθρώποις», όποιον εντέλει «προτιμά μάλλον να λιμοκτονήσει παρά να ξενοτροφηθή».<sup>16</sup> Τέλος, στην ίδια πάντοτε απολογία, σε σημείωση

νητος στην πρώτη διάγνωση του 1761: «Την σήμερον η Ελλάς τρέφει και περιποιείται δύο ελαττώματα, τα πλέον ανοίκεια εις την δόξαν της. Αυτή κυριεύεται κατά κράτος από την Υπόληψιν και από την Αμέλειαν της Αρχαιότητος. Η πρώτη της εγέννησεν εκείνην την ακμαίαν Πρόληψιν, ότι όσα ή εφεύρησαν, ή εκαλλιέργησαν οι Παλαιοί, όλα γενναία, όλα ακριβή, και η δευτέρα τής επροξένησε την σπάνιν, ή μάλιστα την ερημίαν των περισσοτέρων παλαιών Συγγραμμάτων. [...] Η Πρόληψις έπειτα της εφύτρωσεν ένα άσπονδον μίσος εναντίον πάντων των Νεωτέρων, και η σπάνις την εγύμνωσεν σχεδόν από όλας τας κεφαλαιωδεστέρας ειδήσεις των Παλαιών».<sup>19</sup> Το γεγονός ότι ο Ιώσηπος κατακρίνει τόσο την υπόληψη όσο και την αμέλεια της αρχαιότητας ως γνωρίσματα των συγχρόνων του δεν συνιστά, νομίζω, «προσπάθεια συνδιαλλαγής» των αρχαίων και των νεότερων, όπως έχει υποστηριχθεί<sup>20</sup>: στο στόχαστρο της κριτικής του βρίσκεται η παγιωμένη μέσα από τον θεολογικό αριστοτελισμό και νεο-αριστοτελισμό εικόνα της αρχαιότητας - αυθεντίας, όπως εναντιώνεται σε κάθε νεοτερισμό και αντίκειται στην «ανακαίνισιν της παλαιάς ευγενείας του Γένους», ανακαίνισι, *renovatio*, που την επιχειρήσαν ο Βούλγαρις, ο Θεοτόκης

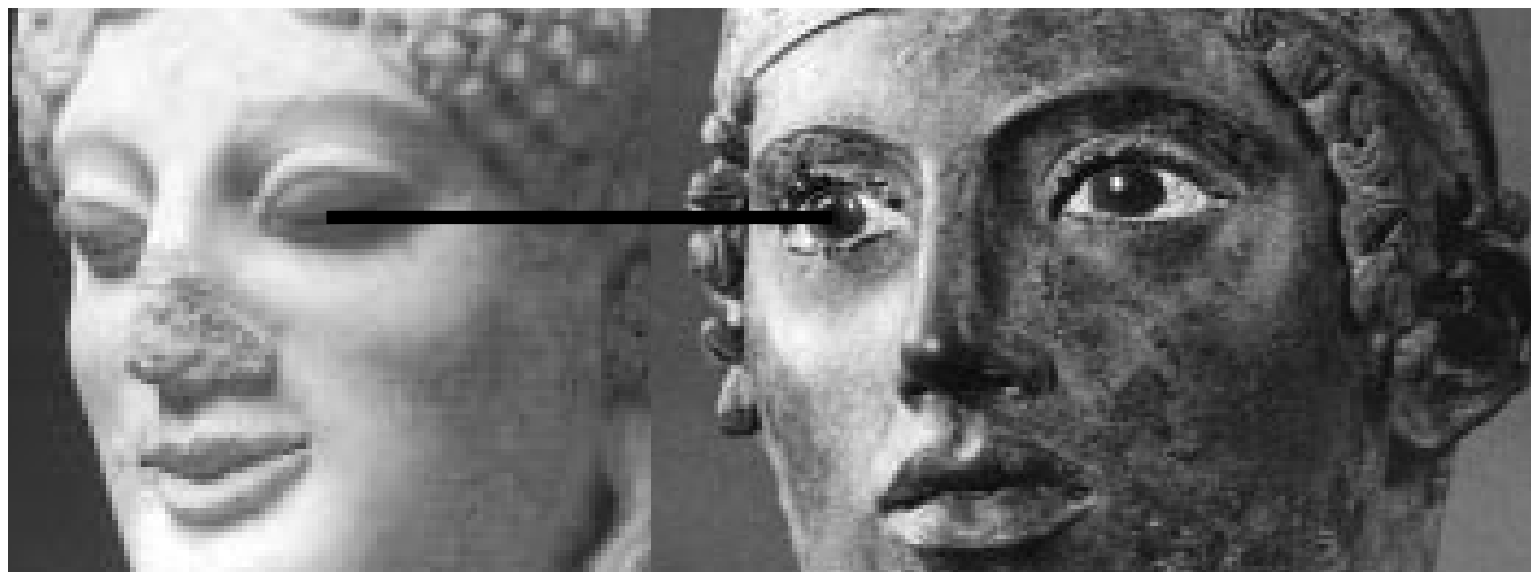
και ο Ζερζούλης. Μέλημά τους και μέλημα του κριτικού συννεύσής τους στην Ακαδημία του Ιαίου είναι «να ανακαλέσουν τας Μούσας εις τον πάτριον Ελικώνα των». Ο κόμπος βρίσκει, ωστόσο, το χτένι, όταν οι Μούσες που ανακαλούνται ακούν πλέον σε ξενότροπα, πρωτάκουστα ονόματα: Γαλιλαίος Γαλιλαίου, Ρενάτος Καρτέσιος, Ισαάκ Νεύτων κ.ο.κ.

Ο Ιώσηπος στην *Ηθική Φιλοσοφία* του είναι αιχμηρός: γνωρίζει βέβαια καλά ότι η αλήθεια δεν είναι αρεστή «όταν κρούεται ή με την πρόληψιν ή με την φιλοτιμίαν», «μ' όλον τούτο» επιμένει «ούτε ημπορώ να την αποσιωπήσω». Τα επιχειρήματά του, για να ζητήσει μιαν «απαθή παραβολήν» των επιτευγμάτων των αρχαίων και των νεότερων –κοντο-

εν διωγμό λόγιος τυπώνει το 1781 και αφιερώνει στους Κωνσταντίνο Μουρούζη και Αλέξανδρο Υψηλάντη, διαπραγματευόμενος την επάνοδό του στις Παρίσιους Ηγεμονίες, ο τόπος είναι κάπως διαφορετικός. Για τον αναγνώστη αυτής της πραγματείας, που συμπυκνώνει τις επιστημονικές έριδες αρχαίων και νεότερων στο πεδίο της θεωρητικής γεωγραφίας, καθίσταται δίχως άλλο σαφές ότι ο Ιώσηπος αρχίζει εκών άκων να προσοικειώνεται σταδιακά το κλίμα των σύγχρονών του ελληνιστών λογίων, λ.χ. ενός Λάμπρου Φωτιάδη.<sup>23</sup> Το προδίδει ο εμφανής αρχαισμός στο ύφος του σε σύγκριση προς τη χειρόγραφο εκδοχή, χρονολογημένη το 1767: πρόκειται για μια διαδικασία γλωσσικού εξαρχαϊσμού που βρίσκει την κορύφωσή της στο ολιγοσέλιδο φυλλάδιο των *Φυ-*

χρήσιν των 32 Ανέμων»: ο Ιώσηπος, κρίνοντας από τον εντοπισμό «πάντων αυτών των ανέμων εν τω Ουαρενίω, Βετρουβίω [sic] και Πλινίω», συμπεραίνει πως οι «Νεωτερικοί» σφετερίζονται και στην περίπτωση αυτή όσα «ανήκουσι τοις ημετέροις Αρχαίοις».<sup>25</sup> Αυτή καθεαυτή η κριτική δεν θα έπρεπε να μας εκπλήσσει: θα μπορούσε να συνιστά παραδοχή μετά από αμερόληπτη έρευνα και συγχρόνως να συντείνει στην υπογράμμιση της ανάγκης να μελετηθεί, να μην αμελείται η αρχαιότητα, κάτι που συνιστούσε ζητούμενο για τον Ιώσηπο ήδη από τον πρόλογο του 1761.

Εάν κάτι μολαταύτα εκπλήσσει είναι η εμφαντική χρήση της έκφρασης «οι ημέτεροι Αρχαίοι» καθώς και το συμπέρασμα της υποσημείωσης: δύσκολα θα πίστευε κανείς ότι συνιστά,



λογίς την καλλιέργεια του κατεξοχήν γραμματειακού είδους της Querelle, της «Parallèle des anciens et des modernes» – τα αντλεί από το οπλοστάσιο των οπαδών των νεότερων: Θαυμαστοί είναι οι αρχαίοι ως πρώτοι ευρετές ή διορθωτές των πραγμάτων, και μάλιστα ζώντας στερημένοι από τα νεοεφευρημένα μέσα: δεν παύουν όμως να είναι άνθρωποι και αυτοί, «ήγουν προικισμένοι με μίαν πεπερασμένη και ατελή φύσιν [...] υποκειμένην εις την μαγγανείαν της απάτης, εις την βραχύτητα της ζωής, εις την ανωμαλίαν του καιρού»: και τέλος, δεν πρέπει να κρίνουμε τους φιλοσόφους ως φιλοσόφους «πάρεξ καθότι ή αληθέστεροι, ή πιθανώτεροι».<sup>21</sup> Τον παραλληλισμό, που προαναγγέλλει εδώ, τον διαλαμβάνει ο Ιώσηπος σε ποικίλα σημεία του έργου του, στην πρώτη απολογία του 1766, που ήδη αναφέρθηκε, στην εισαγωγή της έντυπης *Απολογίας* του 1780, στη *Θεωρία της Γεωγραφίας*. Σταθερό σε όλη αυτή τη διαδρομή είναι ότι διαβάσουμε ήδη ως συμπέρασμα το 1766: «ότι μήτε επιστήμη, μήτε τέχνη ελευθερία δίδεται, την οποίαν οι νεωτερικοί ή να μη ηύξησαν ή να μη μετεμόρφωσαν προς το ακριβέστερον».<sup>22</sup>

Στη *Θεωρία της Γεωγραφίας*, ωστόσο, την πραγματεία που ο

σιολογικών Σημειώσεων, τρία χρόνια αργότερα. Ο Ιώσηπος, εξάλλου, θα εντυφώσει με τη *Θεωρία της Γεωγραφίας* περισσότερο απ' ό,τι παλαιότερα στην αρχαιοελληνική μυθολογία και ιστορία, θα επιδείξει ακριβέστερη γνώση των παραδεδομένων αρχαιοελληνικών πηγών, γνώση που απέκτησε «εν τη αυτοκρατορική βιβλιοθήκη της Ουιέννης» κατά την εποχή των περιπλανήσεών του.<sup>24</sup>

Στο προοίμιο της πραγματείας, βεβαίως, θα συναντήσουμε την οικεία ορολογία: οι «αρχαίοι» και οι «νεωτερικοί» αντιπαρατίθενται, και οι δεύτεροι περιγράφονται ως «οίτινες περαιτέρω δεν σκιαμαχούσι προς τας κενοσπουδίας». Πρόκειται για τον γνώριμο τόνο του μαχητικού νεοτεριστή, που οδηγεί στον έπαινο της Ευρώπης, όπως επί παραδείγματι θα τον συναντήσουμε σε μια υποσημείωση, όπου ο λόγος είναι υπέρ των νεοτερικών σε αντίθεση με όσους αρέσκονται ακόμη «εν τοις λήροις του περιπάτου». Από την άλλη μεριά ωστόσο, στην ακριβώς επόμενη υποσημείωση θα διαβάσουμε την πρωτόφαντη για τον συγγραφέα της *Απολογίας* έκφραση «οι ημέτεροι Αρχαίοι»: στο δώλιο θα συναντήσουμε εδώ τους «νεωτερικούς»: όσον αφορά στο ερώτημα κατά πόσον «οι ημέτεροι Αρχαίοι είχαν είτε την επίγνωσιν, είτε την

όπως έχει υποστηριχθεί<sup>26</sup>, τεκμήριο ακριβοδίκαιης επιστημονικής κρίσης. Σύμφωνα με αυτό οι «Νεωτερικοί» οφείλουν «πάντα καρπόν της πολυμαθείας αυτών [...] τοις σπέρμασι των καλών καγαθών ημετέρων Προγόνων», και μάλιστα με την παρενθετή συμπλήρωση: «αυτό τούτο ηδύνατο να ειπή τις μετά λόγου και περί πάντων των λοιπών, εφ' οίς ήδη τοσούτον εναμβρύνονται [sic]».<sup>27</sup> Η κρίση αυτή είναι απρόσμενη από τη γραφίδα του μαχητικού νεοτεριστή της νεοελληνικής παιδείας, όπως άλλωστε και ο ψόγος που γίνεται στους νεότερους ότι δεν αποδίδουν, όπως θα όφειλαν, την εύρεση λ.χ. της «Κρικωτής Σφαίρας» στον Άτλαντα του Ιαπετού ή στον Ηρακλή ή στον Μουσαίο του Ευμολπίδη αλλά στους Βαβυλώνιους και τους Αιγύπτιους.<sup>28</sup> Αρχεί να συγκρίνουμε τη στάση αυτή με παλαιότερα χωρία του Ιώσηπου για να φανεί πόσο αντιφατική είναι: όταν λ.χ. ο λόγιός μας, σε αγαστή σύμπτωση με την κρίση του D'Alembert στην Εγκυκλοπαίδεια<sup>29</sup>, σημειώνει στην *Απολογία*: «Η δόξα το λοιπόν της περί τον άξονα κινήσεως της Γης είναι, καθώς φαίνεται, αρχαιοπάτη, πλην εις τι εχρησίμευσε τοις νεωτέροις η τοσαύτη αρχαιότης αυτής: Αυτή έφθασεν εις αυτούς γεγυμνωμένη από παντός είδους αποδείξεως, και απλώς ως πρότασις θεω-

ρηματική, ήτις απήτει εξ υπαρχής απόδειξιν».<sup>30</sup> Η εμφαντική χρήση της έκφρασης «οι ημέτεροι Αρχαίοι», η εμφαντική κριτική στους αγνώμονες «νεωτερικούς», που «ως πόλοι [sic] λακτιστικοί, ούτε αγνωμονούσιν απλώς, αλλά και επεμβαίνουσι», είναι κατά την κρίση μου ομολογής τάξης με την ευφημιστική μεταγραφή στη *Θεωρία της Γεωγραφίας* του ρήματος «νεωτερίζω» σε «πυθαγορίζω».<sup>31</sup> Όπως με τη μεταγραφή εκείνη ο Ιώσηπος αναζητεί στο ένδυμα της αρχαιότητας ρεϊσμάτα κατά την αντιπαράθεσή του με τους παλαιόφρονες, έτσι και με την προκειμένη έμφαση φροντίζει να μην προσβάλει –ώστε να μην δημιουργήσει νέες περιπέτειες στον εαυτό του– ότι ο ίδιος έχει ονομάσει με μιαν ανθρωπολογική κατηγορία «φιλοτιμία», «φιλαυτία» του ακροατηρίου του. Πρόκειται για την ίδια φιλοτιμία που δεν την υπολόγισε κατά την πρώιμη διαμάχη του στα 1766, γνωρίζοντας βεβαίως τότε ότι η αλήθεια δεν γίνεται αρεστή «όταν κρούεται» όχι μόνον «με την πρόληψιν» αλλά και με αυτήν την «φιλοτιμίαν». Η «παραφόρος φιλαυτία», όπως διαβάζουμε στην ανθρωπολογική θεωρία περί παθών που εκθέτει η *Ηθική Φιλοσοφία* του Muratori στη μετάφραση του Ιώσηπου, είναι ένα «εκτύωμα της ματαιοφροσύνης»: το να υψώνει κανείς την

ευγένεια των προγόνων του, τα κτήματά του, τα ανδραγαθήματά του.<sup>32</sup> Για μια παρόμοια «εσχάτως περιττή φιλαυτία» είχε ελέγξει ο Ιώσηπος το 1766 τον συκοφάντη του ιερωμένο, όταν εκείνος ισχυρίστηκε ότι τα άτομα είναι υπόθεση των αρχαίων και όχι των νεότερων, συνεπώς οι νεότεροι δεν είναι σοφότεροι από τους παλαιούς. Για τον Ιώσηπο, αντίθετα, ο φιλόσοφος πρέπει να είναι ιχνηυτής της αλήθειας, ακόμη κι αν τούτο έχει ως συνέπεια να μείνει «φιλοτιμία [...] αθλιώτατος».<sup>33</sup> Αν, όμως, δεν πράττει έτσι, καθίσταται έκθετος «εν τη πλασματοποιία», την οποία λ.χ. δεν απέφυγαν οι Γάλλοι φιλόσοφοι, οπαδοί του Καρτέσιου, όταν εξαιτίας της περιττής φιλογενείας τους δεν αναγνώρισαν τα πλεονεκτήματα της νευτώνειας φυσικής.<sup>34</sup> Η κριτική στην «παράφορο φιλαυτία», στην περιττή φιλογένεια συνιστά, λοιπόν, καθήκον της «υγιούς Φιλοσοφίας». Από την άλλη μεριά, ωστόσο, η *Ηθική Φιλοσοφία* του Μιχαηλίου γνωρίζει ότι η «όρεξις της τιμής και του επαίνου», η «φιλοτιμία» δηλαδή, συντροφεύεται «από ένα ακμαίον μίσος κατά της ατιμίας και της κατηγορίας, οπου τινάς ήθελε δείξει ή προς ημάς, ή προς τα κτήματά μας», κατά της θεωρούμενης δηλαδή άδικης κριτικής στη φιλοτιμία: όπως επίσης γνωρίζει ότι «το καλόν όνομα», «η καλή υπόληψις είναι μία δευτέρα κληρονομία».<sup>35</sup> Και η «κληρονομία» αυτή γινόταν κατά τον λήγοντα 18ο αιώνα ολοένα και σημαντικότερη για τον νεότερο ελληνισμό.

Στο τέλος, επομένως, της περιόδου της παρορησίας, λίγο πριν από την οριστική σιωπή, η στάση του Ιώσηπου απέναντι στους «ημετέρους Αρχαίους» δεν μπορεί παρά να μεταβληθεί: όχι εξαιτίας κάποιας ουδέτερης επιστημονικής ευθυκρισίας, αλλά διότι γύρω του η ίδια η εικόνα των «Προγόνων» μετασχηματίζεται: σε εργαλείο πλέον –ας το διατυπώσω κάπως αξιωματικά– προς την υπέρβαση της βασισμένης στο θρησκευτικό βίωμα παραδοσιακής παιδείας, σε εργαλείο προς τη συγκρότηση της ανταποκρινόμενης στα κελεύσματα των καιρών, νέας εθνικής «φαντασιακής κοινότητας». Η ανθρωπολογικού τύπου φιλοτιμία, φιλαυτία, φιλογένεια των αποδεκτών της «υγιούς Φιλοσοφίας» συνιστά –αν η περιγραφή που προτείνω ισχύει– το εύθραστο όριο της νεοεθνικής κριτικής στην αρχαιότητα, η φιλοτιμία οροθετεί από κοινού με την πρόληψη, δηλ. τις θεολογικού τύπου προκαταλήψεις, μια μεταρρυθμίση που δεν έγινε, τουλάχιστον με τους όρους του εμπνευστή της, τους όρους, όπως είδαμε, της διαμάχης των αρχαίων και των νεότερων.

\* \* \*

Σε θέση επιλόγου μια «φιλολογική είδηση» του έτους 1818 από τις σελίδες του *Λόγιου Ερμής*<sup>36</sup>: συγκεκριμένη της συνάφεια η δημόσια εξέταση των μαθητών της Ηγεμονικής σχολής του Ιασίου «τη ιβ΄ του Ιουλίου» –χρονολογία που δύναται να αποτελέσει «εποχή [...] αν ποτε γένωσι χρονικά του Δακικού πολιτισμού», καθώς εξετάζονται Δάκες μαθη-

τές, με δακικά μαθηματικά βιβλία ανά χείρας, μαθητές ενός Δακός διδασκάλου της αριθμητικής και πρακτικής γεωμετρίας, του Γεωργίου Ασάκη, όπως εξελλινίζεται το όνομά του. Η εξέταση συνίσταται στην επίλυση μαθηματικών προβλημάτων και στην επίδειξη σχεδίων που εκπονήθηκαν με τις οδηγίες του Ασάκη. Ο *Λόγιος Ερμής* δίνει την πρόεπουσα έμφαση στην περιγραφή των αρχιτεκτονικών σχεδίων των νεαρών Δακών και υπόσχεται να επανέλθει με τη λεπτομερέστερη έκφρασή τους. Απαριθμώ: ένα θριαμβευτικό τόξο στη μνήμη του Πρίγκιπα Στέφανου, «του πολεμικωτάτου των ηγεμονουσάντων της Μολδαβίας»: ένας γεωγραφικός χάρτης της Παλαιστίνης με ελληνικές επιγραφές: ένα σχέδιο οικοδομήματος «εις ενθύμησιν του Οβιδίου, όστις εξευγένισεν [...] την γην της εξορίας του» και προπάντων, «εν σχέδιον μεγαλοπρεπούς οικοδομήματος εις τιμήν της αναγεννωμένης Ελλάδος, ης οι γνήσιοι υιοί μεταφέρουσι τη μητρί των την φυγαδευθείσαν θυγατέρα της φιλοσοφίαν, ιδίως δε της σεβαστής νήσου Χίου, προς ην και Ελληνιστί επιγράφεται».

Στην εύλογη αυτή εικόνα βρίσκουν τη θέση τους πολλές από τις σταθερές, τις κανονικότητες του λήγοντος (ή, αν θέλετε, ώρμου) «νεοελληνικού Διαφωτισμού», όπως εκβάλλει στη συγκρότηση των εθνών-κρατών, των νέων υπό διαμόρφωση φαντασιακών κοινοτήτων στο χώρο της Βαλκανικής. Ό,τι δεσπόζει είναι η συνύπαρξη του ετερογενούς, σε μιαν εντυπωσιακή, ωστόσο, από τη σκοπιά της ρητορικής συναρμογή του παραταίου: Δάκες και Γραικοί, Ρώμη και Ιερουσαλήμ, τεχνικός πολιτισμός και κλασικιστική μνημειακότητα, ευχρηστία της γνώσης και επινόηση-κατασκευή των ιστορικών συμβόλων (Πρίγκιπας Στέφανος αλλά και Οβίδιος), φωτισμένη δεσποτεία και κοραϊκή Χίος κ.ο.κ. Κόκκινο νήμα όλων τούτων η αλληγορία που δίνει τον τόνο –η μεταφορά της φυγαδευθείσας θυγατέρας, της φιλοσοφίας, των φώτων: κοντολογίς, το αρχαίο και το νεοεθνικό, η φυγαδευθείσα φιλοσοφία, θυγατέρα της ελληνικής αρχαιότητας, και τα φώτα, τεκμήρια της προόδου της σύγχρονης Δύσης, συνταυτίζονται, το αρχαίο εξυπηρετεί τις ρητορικές ανάγκες του σύγχρονου και συγχρόνως το σφραγίζει ανεξίτηλα.

Το χρονικό άλμα μισού αιώνα από τον Ιώσηπο στον Γεώργιο Ασάκη δεν είναι τόσο αυθαίρετο όσο κατ' αρχάς δείχνει: το θεμελιώνουν οι διαφορές μεταξύ των δύο διδασκάλων του Ιασίου. Πρόκειται για την ερμηνευτική αρχή που θέλει να κατανοούμε μόνο εκ των υστέρων, με την αναδρομική θέαση, τη δραστικότητα ενός ιστορικού συμβάντος, ή καλύτερα στην περίπτωση μας τη μη δραστικότητά του, την απώθησή του. Όχι ότι δεν υφίστανται ομοιότητες: «Τεχνοκράτες» και οι δύο, δακικής καταγωγής ο πρώτος, μοισιοδακικής ο δεύτερος<sup>37</sup>, μόνο που ο Ασάκης<sup>38</sup> ορίζει για την πηγή μας μια τομή στη δακική παιδεία («αν ποτε γένωσι χρονικά του Δακικού πολιτισμού»), ο Ιώσηπος μια μεγάλη «προσωπογραφική απώλεια»<sup>39</sup> για τα ελληνικά γράμματα.

#### ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Το παρόν κείμενο διαβάστηκε –με κάποιες συντομεύσεις– στο διεθνές συμπόσιο «Τα όρια της αρχαίας κληρονομιάς. Η διαχείριση της αρχαιότητας από τον νεότερο ελληνισμό» (Ρέθυμνο, 30 Οκτωβρίου - 3 Νοεμβρίου 1996). Συνιστά “ανακοίνωση εργασίας”, στο βαθμό που προκαταλαμβάνει το επιχείρημα του οικείου κεφαλαίου στην υπό εκπόνηση διδακτορική διατριβή μου.
2. Τζόνθαν Σουίφτ, *Η μάχη των βιβλίων*, μετάφραση Χριστίνα Μπάμπου-Παγκουρέλλη, Καστανιώτης, Αθήνα 1996, σ. 24-5.
3. Το κοραϊκό χωρίο έχει ως εξής: «Οι Έλληνες, παρά την καταγωγή τους, χωρίς να κλειθούν τα μάτια στα φώτα της Ευρώπης, αντικρύσανε τους Ευρωπαίους σαν οφειλότες που τους εξοφλούσαν, με πολλαπλάσιους τόκους, ένα κεφάλαιο που είχαν πάρει απ' τους προγόνους τους» (*Απαντα τα πρωτότυπα έργα*, επιμ. Γ. Βαλέτας, τ. Α1, Δωρικός, Αθήνα 1964, σ. 141).
4. «Ο ελληνικός Διαφωτισμός», στο: *Νεοελληνικός διαφωτισμός*, Ερμής, Αθήνα 1983, σ. 6.
5. Π. Κοδρικιάς, *Μελέτη της κοινής ελληνικής διαλέκτου*, Παρίσι 1818, σ. κδ΄ για τη βιβλιογραφία που αναφέρεται στον Ιώσηπο, βλ. πρόχειρα Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, *Ιώσηπος Μοισιόδαξ. Οι συντεταγμένες της βαλκανικής σκέψης τον 18ο αιώνα*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1985 (πρβ. και την αγγλική έκδοση: *The Enlightenment as Social Criticism. Iosipos Moisiodax and Greek Culture in the Eighteenth Century*, Princeton University Press, Πρίνστον 1992).
6. Π. Κονδύλης, «Το ηλιοκεντρικό σύστημα και η πληθύς των κόσμων», στο: *Ο νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι φιλοσοφικές ιδέες*, Θεμέλιο, Αθήνα 1988, σ. 115.
7. Ιώσηπος Μοισιόδαξ, *Απολογία*, επιμέλεια Άλκης Αγγέλου, Ερμής, Αθήνα 1976, σ. 81 –εφεξής με τη συντομογραφία Α. Το πλήρες χωρίο έχει ως εξής: «καί εγώ είτα κατήντησα αλήτης εν ταις αλλοδαπαίς, επιθυμίων πολλάκις αυτήν την επισύσιον τροφήν, γεγραφακώς παρά καιρών υπό των κακουχών, και το δεινότατον τέλος ανδρί αισθητικώ, αντιπολεμών αεί τη ατιμία, δια τι; ώστε να συστήσω την καταπολεμηθείσαν υπόληψίν μου».
8. Άλκης Αγγέλου, «Κάνουμε τα ταξίδια που θέλουμε; Γράφουμε τα βιβλία που θέλουμε; Το πρώτο νεοελληνικό δοκίμιο», Α, σ. ιθ΄.
9. *Πραγματεία περί παιδων αγωγής ή Παιδαγωγία*, Βενετία 1779, σ. 6 –εφεξής με τη συντομογραφία Π– πρβ. και την επιγραφή της *Ηθικής φιλοσοφίας*, τ. Α΄-Β΄, Βενετία 1761 και 1762 –εφεξής με τη συντομογραφία ΗΦ.
10. Κ. Θ. Δημαράς, *ό.π.*, σ. 16 και πρβ. του ίδιου, «Δ. Καταρτζής», στο: Δημήτρης Καταρτζής, *Δοκίμια*, επιμέλεια Κ. Θ. Δημαράς, Ερμής, Αθήνα 1974, σ. κζ΄, και Άλκης Αγγέλου, *ό.π.*, λ.χ. σ. ιθ΄ κ.ε., και βλ. βεβαίως εδώ τον αυτοχαρακτηρισμό του Ιώσηπου ως «ανδρός αισθητικού» στη σημ. 7.
11. Π, σ. 9.
12. Παν Μουλλάς, «Το διήγημα, αυτοβιογραφία του Παπαδιαμάντη», στο: *Α. Παπαδιαμάντης αυτοβιογραφούμενος*, Ερμής, Αθήνα 1981, σ. λε΄ σημ. 1.
13. ΗΦ, σ. λγ΄.
14. Π, σ. 6.
15. ΗΦ, σ. κ΄-κα΄.
16. Α, σ. 152 και 140-1.
17. Α, σ. 153 σημ. 2.
18. *Θεωρία της Γεωγραφίας*, Βιέννη 1781, σ. 76, 92 –εφεξής με τη συντομογραφία ΘΓ. Βλ. και Α, σ. 18.
19. ΗΦ, σ. ιστ΄-ιζ΄.
20. Παναγιώτης Χρ. Νούτσος, «Ιώσηπος Μοισιόδαξ: Ορισμός και διαίρεση της Μεταφυσικής», *Δωδώνη*, 11 (1982), σ. 187. Βλ. και εδώ σημ. 29.
21. ΗΦ, σ. ιστ΄-ιη΄.
22. Α, σ. 142.
23. Για την ανισότιμη συνύπαρξη του Ιώσηπου με τον Λάμπρο Φωτιάδη

στο Βουκουρέστι το 1794, βλ. Ariadna Camariano-Cioran, *Les Académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Institute for Balkan Studies, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 54.

24. Πρβ. π.χ. για την αρχαία ιστορία σ. 6 και τη μυθολογία σ. 15-16 και 23-24, βλ. επίσης σ. 165 (Πτολεμαίος) και σ. 97 (Ερατοσθένης).

25. ΘΓ, σ. VI και 81-82.

26. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, *Ιώσηπος Μοισιόδαξ. Οι συντεταγμένες της βαλκανικής σκέψης τον 18ο αιώνα*, *ό.π.*, σ. 176.

27. ΘΓ, σ. 82.

28. ΘΓ, σ. 2.

29. Jean Le Rond d'Alembert, «Discours Préliminaire de l'Encyclopédie», Editions Gonthier, Παρίσι, σ. 97-98 : «Je laisse à ceux qui trouvent tout dans les ouvrages des anciens, le plaisir de découvrir dans ces ouvrages la gravitation des planètes, quand elle n'y serait pas; mais en supposant même que les Grecs en aient eu l'idée, ce qui n'était chez eux qu'un système hasardé et romanesque, est devenu une démonstration dans les mains de Newton: cette démonstration qui n'appartient qu'à lui, fait le mérite réel de sa découverte; et l'attraction sans un tel appui serait une hypothèse comme tant d'autres». Πρβ. και Κ. Θ. Δημαράς, *ό.π.*, σ. 125, όπου επισημαίνεται η κοινή κατεύθυνση της σκέψης του D'Alembert και του Ιώσηπου στο κρίσιμο θέμα του διπλού ελέγχου της υπόληψης και της αμέλειας της αρχαιότητας.

30. Α, σ. 145.

31. ΘΓ, σ. 82 και πρβ. Κ. Θ. Δημαράς, *ό.π.*, σ. 78.

32. ΗΦ, Β΄, σ. 255.

33. Α, σ. 141.

34. ΘΓ, σ. 131.

35. ΗΦ, Β΄, σ. 51-52.

36. *Ερμής ο Λόγιος*, Η΄ (1818), σ. 564-568 (ανατύπωση Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα 1990).

37. Τους συνδέει μεταξύ άλλων και το εξής: ο Μανουήλ Βερνάρδος μας κοινοποιεί ότι μεταξύ των διαφόρων μαθηματικών οργάνων που κοινοούσαν τη σάλα της Αυθεντικής Ακαδημίας «διέπρεπεν η εικών του αιοιδίμου Αυθέντου Γρηγορίου Γκάικα», του προστάτη του Μοισιόδακα και μεταρρυθμιστή της Ηγεμονικής Σχολής, εικόνα την οποία «ο Κύριος Ασάκης εφίλοπόννησεν ..., αφιερώσας τη Βιβλιοθήκη της σχολής, ως τεκμήριον της εθνικής ευγνωμοσύνης προς αυτόν τον προστάτην της παιδείας αείμνηστον ηγεμόνα» (*Ερμής ο Λόγιος*, *ό.π.*, σ. 567).

38. Πρβ. για τον G. Asaki, Ariadna Camariano-Cioran, *ό.π.*, σ. 657-659, και ως προς το ερώτημα κατά πόσον ο Ασάκης εγγώριζε ελληνικά, σ. 639.

39. Άλκης Αγγέλου, *ό.π.*, σ. μ΄.